

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 479-490, March 2013

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE, CENAZE VE DEFİN İŞLEMLERİNDE UYGULANAN GELENEKLER VE BUNLARIN AMAÇLARI

*TRADITIONS APPLIED IN FUNERAL AND BURIAL PROCEDURES IN PRE
ISLAM TURKS AND THE AIMS THESE TRADITIONS*

Dr. İbrahim ONAY

Sağlık Bakanlığı

Abstract

In our study we tried to understand and indicate the traditions that are applied during the funeral and burial ceremonies and the reasons underlying them in Pre-Islam Turkish culture history. The Turks believed in eternity of soul from the most archaic periods. There was the belief that the dead people would start a second life and there lead a life similar to the life here. As a result of this faith, the dead people were buried with valuable or necessary materials that are needed in daily life. First, the bodies of the dead people were kept in their own tents; the first rituals were performed around the tents and also the cairns where they were buried compared with the tents.

The Turks became very sorry for the death of their beloved people and performed some applications such as shaving the hair, injuring their faces with a knife, and weeping loudly as an indication of mourning and lament. During the funeral and burial ceremonies riding horses and running around the funeral tent or the cemetery contained some cosmic meanings. The Turks thought that the life was impossible without a horse in their second lives. The Turks travelling to the heaven passed beyond the other dead people and reached the heaven more easily thanks to the horses sacrificed for themselves. The idea of alleviating the souls of

dying people and benefiting from the moral powers of mighty persons is one of the reasons in applying killed vaccine tradition. The Turks as a warrior nation believed that the enemies they killed in their lives would serve them in the other world. Due to this belief, balbals (stone statues) representing the enemies killed by them were erected around the cemeteries of dying people.

Key Words: Soul, Stone Statue, Horse, Cairn, Ancestor

Öz

Bu çalışmamızda İslamiyet öncesi Türk kültür tarihinde cenaze ve defin törenleri sırasında uygulanan gelenekleri ve bu geleneklerin ardında yatan gerekçeleri anlamağa ve göstermeğe çalıştık. Türkler en eski dönemlerden itibaren, ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktaydı. Ölen insanların ikinci bir hayata başlayacağına ve orada da bu dünyadakine benzer bir hayat yaşayacaklarına dair inanış mevcuttu. Yine bu inancın bir sonucu olarak, ölümler bir takım kıymetli yada günlük hayatta lüzum duyulan malzemelerle defnedilmekteydi. Ölen insanların naaşları ilk önce çadırlarında tutuluyor, ilk ritüeller bu çadır çevresinde gerçekleştiriliyor ve defnedildikleri Kurganlarda bu çadırlara benzetiliyordu.

Türkler, sevdiklerinin ölümünden ötürü büyük üzüntü duymuşlar, matem ve yas alameti olarak saçlarını kazıma, yüzlerini bıçakla yaralama ve yüksek sesle ağlama gibi bir takım uygulamalar icra etmişlerdir. Cenaze ve defin törenlerinde, cenaze çadırı veya mezar etrafında atlarıyla koşmak geleneği bir takım kozmik anlamlar içermekteydi. Türkler ikinci hayatlarında da at'ları olmadan bir yaşamın mümkün olmadığını düşünmüşlerdir. Cennet yolculuğu yapan Türkler kendileri için kurban edilen atlar sayesinde diğer ölümleri geçmekte ve cennete daha kolay ulaşmaktaydılar. Ölen insanların ruhunu teskin etmek ve kudretli şahısların manevi güçlerinden istifade etmek düşüncesi "ölü aş" geleneğinin uygulanmasındaki sebeplerdendir. Savaşçı bir millet olan Türkler hayatta iken öldürdükleri düşmanlarının öbür hayatta kendilerine hizmet edeceğine inanmaktaydılar. Bu anlayıştan ötürü ölen insanların mezarlarına öldürdüğü düşmanlarını temsil eden balballar dikilmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Balbal, At, Kurban, Ata

Giriş

Bilindiği üzere Türkler, Bozkır Kültürü denilen bir kültür tipinin hakiki temsilcisi ve yaratıcısı idiler. Bu kültür sosyal, iktisadi, içtimai ve dini bir takım özellikler arz etmekteydi. İktisadi olarak temelinde hayvan yetiştiriciliğine dayanan, teşkilatlanma kabiliyetine, askeri niteliklere ve gereçlere sahip olan Türkler büyük bozkır arazisinde Hun, Gök-Türk ve Uygur gibi büyük devletler kurmuşlardı. Dini hayatları ise oldukça zengin bir yapıya sahip bulunmaktaydı. Bu din esasında tek tanrılı bir dindi fakat bir takım Şamanist öğelerin yanında Atalar Kültü ve Yer-Su kültü gibi dini unsurlarda bu yapının içerisinde bulunmaktaydı. Pek çok topluluk gibi Türk

toplumunun da zihnini meşgul eden konuların başında ölüm gelmekteydi. İnsanı yaşatan gücün varlığı, ölümün gerçekleşmesi ve ölüm sonrasına dair tasavvurlar sadece dini hayat içerisinde yer bulmuyor, hayatın pek çok alanına tesir edebiliyordu. Ayrıca bu tasavvurlar bir takım geleneklerin de ortaya çıkış sebebini oluşturuyordu. Ölümün bir son olmadığına ve ruhun ölümsüz olduğuna inanan Türkler, cenaze ve defin işlemleri sırasında da bir takım geleneksel faaliyetler icra etmekteydiler. Şüphesiz bu uygulamalar belli bir amaca hizmet etmek maksadıyla yapılmaktaydı. Biz çalışmamızda İskitlerden başlayarak Hun ve Gök-Türk dönemi boyunca uygulanan cenaze ve defin geleneklerini ve bunların amaçlarını anlamağa ve açıklamağa çalıştık. Böylece ölüm hakkındaki tasavvurların yaşayanların hayatına yaptığı etkiyi de anlayabileceğimizi düşünmekteyiz.

Cenaze Töreni Ve Defin İşlemi Uygulamasının Farklı Zamanlarda Yapılması

Türklerde cenaze ve defin törenleri arasında belli bir zaman geçtiği anlaşılmakta fakat cenaze ve defin törenlerindeki birbirine benzer uygulama ve ritüeller dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu törenleri cenaze sonrası ve defin sonrası şeklinde ayırmak yerine bir bütün olarak algılamak ve değerlendirmek icabeder.

Çin kaynakları Türklerde cenaze ve defin törenleri arasında belli bir sürenin geçtiğini belirtmektedir. Fakat yine bu kaynaklar bu süreyi günlük veya aylık değerlendirmeyle değil mevsimsel değişimlerle izah etmektedirler. Kaynakların bildirdiğine göre; "Gök-Türk'lerde eğer biri, ilkbahar yada yaz ayında ölmüşse, çimenlerle ağaçlardaki yapraklar sararıncaya kadar bekleniyordu. Şayet sonbahar yada kış aylarında ölmüş ise, bitkilerin tohumlanması ve açma mevsiminin gelmesi gerekiyordu ". (Tsay, 2006: 22). Orhun abidelerinden de cenaze ve defin törenleri arasında belli bir sürenin geçtiği açık olarak anlaşılmaktadır. Orhun abidelerinde; "Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci gün yas töreni tertip ettik." denmekte (Ergin, 2006: 28) ve yine " Bu kadar kazanıp babam Kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti, Domuz yılı, beşinci ay, yirmi yedide yas töreni yaptırıldı" şeklinde bir kayda rastlanmaktadır. (Ergin, 2006: 55). Cenaze ve defin törenlerinin farklı zamanlarda yapılması hakkında farklı gerekçeler düşünülmektedir. Bir kısım tarihçi ve araştırmacı bunu iklimsel ve tabii nedenlere bağlamaktadırlar. Esasında, toprağın durumu, kış mevsimine denk gelen zamanlarda zeminin sert olması ve toprağın Kurgan yapmağa elverişli olmaması gibi gerekçeler düşünülebilir. Çin kaynaklarının beyanından da mevsimsel ve iklimsel gerekçelerin etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz fakat bu durum yazın ölmüş birinin neden sonbahara kadar bekletildiği konusuna izah getirmemektedir. Mevsimsel şartların yanında esas gerekçenin kozmik ve dini nedenlerle ilişkili olabileceği konusu akla daha yatkın gelmektedir. Bu konu hakkında düşüncelerini dile getiren Roux; Defin işlemlerinin bitkisel biyolojik dönemle ilintili olduğu ve bu tarihin kasvetli fakat dirilmenin de güvencesi olan ayın son gününe ve özellikle de yazın gündönümüne denk getirildiğini düşünmektedir. Bilge Kağan için bu durum gerçekleştirilmiştir. (Roux, 2001: 137). Hun ve Gök-Türklerin gökyüzünde ay'ın durumunu takip ettikleri özellikle savaş gibi hadiseleri ayın en dolgun olduğu zamana denk getirdikleri çeşitli

kaynaklarca zikredilen bir husustur. Dolayısıyla cenaze ve defin işlemleri arasında geçen sürenin ay ve dolayısıyla kozmik hadiselerle bağlantılı olması bizce mümkün görünmektedir.

Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler

a Yas Tutma ve Kendini Yaralama Adeti

Türkler ölümü kabul etmekle birlikte, ölen kişinin ardından hissettikleri memnuniyetsizliği ve ölümden dolayı duydukları üzüntülerini ortaya koymak için bir takım yas tutma yöntemleri uygulamaktaydılar. Elbette bu faaliyetlerin görünen amacı ölümden dolayı duyulan üzüntüyü belli etmek olsa da bir diğer amaç ölen insanın hoşnutluğunu kazanma ve onun ruhunu teskin etmektir. Böylece kızgın olan ve istemeyerek bu dünyadan ayrılan ruhun yaşayanlara zarar vermesi engellenmiş oluyordu. Bu gerekçelerle Türk kültür çevresinde, ölen insanların ardından benzer bir takım yas tutma ve üzüntüyü dile getirme yöntemleri kullanılmıştır. İskitlerden bahseden Herodotos cenazenin ardından insanlar “ Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını ve burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar ” diye nakleder. (Herodotos, 2006: 322-323). İskitlerle ilgili olarak bir diğer yas işareti saçların ve sakalların kesilmesi uygulamasıdır. Mısır’da paralı asker olarak bulunan İskit askerleri de bu geleneklerini Mısır da uygulamışlardır. Yüksek rütbeli bir Acem’in cenazesini bekleyen İskit muhafızlarını gösteren bir kabartma belgesinde cenazenin önünde matem işareti olarak saçlarını ve sakallarını kesmiş İskitler görülmektedir. (Haussig, 1997: 52).

Ölüm nedeniyle kendini yaralama adetinin Hun’larda da mevcut olduğunu Çin kaynakları bize bildiriyor. Onların nakillerine göre matem işareti olarak yüzleri çizmek Hun toplumunun yaygın bir geleneğiydi. (Eberhard, 1996: 86) Aynı gelenekler Gök-Türk’lerde de mevcuttur. Çin kaynakları Gök-Türk’lerin, defin günü mezarın etrafında dönerek, yüzlerine bıçakla çizik atıp yaraladıklarını naklederler. (Tsay, 2006: 22). Anlaşılan Türklerin yas tutma gelenekleri diğer toplumların da dikkatini ve ilgisini çekmekteydi. Çin kaynaklarının naklettiğine göre Türk kültürünü tanıma fırsatı bulan ve bundan etkilenen Çin veliahdı Ch’eng-ch’ien bu yas tutma geleneklerini taklit etmekteydi. Ch’eng-ch’ien adamlarına dönüp “ Kendimi bir Gök-Türk kağanı yerine koyup, ölmüş gibi yapayım, siz de onun cenazesindeki usulleri taklit edin” dedikten sonra, ölmüş gibi yaptı ve yere uzandı. Etrafında bulunan adamlarının hepsi ağlayıp, yüzlerini çiziyorlardı “. (Jen Tang, 1968: 116).

Ölen insanın ardından ağlamak ve yas tutmanın cenaze ve defin geleneğinde kapladığı mühim yer neticesinde Orhun kitabelerinde, sade halkın dışında sırf görevleri bu olan yani yas tutan ve ağlayan insanların mevcudiyetini ve Yogçı, Sığıtçı olarak adlandırıldıklarını görmekteyiz. Kitabelerde geçen ifadelerle; “Yasçı, ağlayıcı, (Yogçı, Sığıtçı) doğuda gün doğusundan Böklü Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş. ”denilmektedir. (Ergin, 2006: 34). Ölenin ardından şiddetli biçimde ağlama

geleneğinin Bulgarlarda ki mevcudiyetini X. yüzyılda Arap elçi İbn Fazlan seyahatnamesinde nakleder. Onun naklettiğine göre “ölen kişinin arkasından kadınlar değil erkekler, en çirkin ve en vahşi bir şekilde ağlamaktaydılar.” (İbn Fazlan, 1995: 67). Ölenin ardından şiddetli biçimde ağlama geleneği Türk toplumunda İslamiyetten sonra da varlığını devam ettirmiştir. Dede Korkut Hikayelerinde öldü sanılan Beyrek’in ardından Oğuz beylerinin öğür öğür ağladıkları anlatılır. (Gökyay, 1973: 42).

b. Cenaze Çevresinde At Koşturmak ve Dönmek Geleneği

İslamiyetle tanışmadan evvel Türk kültür çevresinde cenaze ve defin törenlerinin başladığı ilk nokta ölen kişinin hayatta iken yaşadığı çadırı olmuştur. Ölen insanların ardından yas tutma ve kendini yaralama gibi faaliyetler çadır çevresinde gerçekleştiği gibi çadır çevresinde at koşturmak geleneği de diğer uygulamalardan biridir. Avrupa Hun’larından bahseden batılı kaynakların bildirdiğine göre; Attila’nın cesedi ipek bir çadır içindeki kürk kaplı bir yatağa konmuş ve bütün gün boyunca beyler ve en mükemmel atlılar çadırı merkez alarak, gittikçe daralan daireler çizerek son süratle at koşusu yapmışlardı. (Brion, 2005: 122; Ahmetbeyoğlu, 2001: 106). Çin kaynakları Orta Asya Hun topluluklarında da mezar çevresi etrafında at koşusu adetinin mevcudiyetini belirtirken (Eberhard, 1996: 94). yine Gök- Türklerde ölüm sonrası yapılan at koşularının hem cenaze çadırı hem de mezar etrafında gerçekleştirmekte olduğunu bildirirler. Onların naklettiğine göre; “ Gök-Türk’lerde ölümler merasimle çadıra konular, koyun ve at kurban edilirdi. Ölü çadırı etrafında at yarışları yapılırdı. Naaş bütün servet ve atıyla birlikte yakılır. Külü sonradan mezara konularak tekrar kurban kesilir ve at yarışları tekrarlanırdı ” (Eberhard, 1996: 86). Başka bir Çin kaynağı Göktürklerin cenaze çadırı ve mezar yeri etrafında atlarıyla döndüklerini belirttikten sonra, cenaze çadırı etrafında yapılan bu atlı dönüşlerin yedi kez yapıldığına dikkat çekmektedir. (Tsay, 2006: 22). Burada 7 rakamının kozmik amaçlar ifade edebileceğini düşünmekteyiz. Eski Türk toplumunda bu dönüşlerin belli bir amacı olsa gerekir. Zira bu tür döndürme faaliyetlerinden bir diğeri de Kağan seçildikten sonra gerçekleştirilenlerdir. Gök- Türklerde, Kağan seçildiğinde Kağan’ın keçe bir çuha üzerinde 9 kez döndürüldüğüne çeşitli Çin kaynaklarında rastlamaktayız. Döndürme faaliyetlerinde 7 ve 9 rakamlarının kullanılması bu rakamların dünya ve katlarını, evreni temsil eden kozmik manalar taşıyabileceği fikrini aklımıza getirmektedir. Bu nedenle bu uygulamaların zaman içerisinde geleneksel forma kavuşmuş olması da olası gözükmektedir. Zira, Türklerde görülen, cenaze ve defin işlemlerinde at koşusu yapma geleneği o kadar tutarlı bir şekilde yapılmakta idi ki, bazı toplumlar tarafından taklit edildiği bile oluyordu. Nitekim Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre ; (M.S. 643) Türkleri taklit eden Çin veliahdı Ch’ eng-ch’ien ölmüş gibi yapmış etrafında bulunan adamlarının hepsi ağlayıp, kendi etrafında at koşturmuşlardı. (Jen-Tang, 1968: 116).

Bizce; cenaze yada mezar çevresinde at koşturmak geleneğinin süreklilik arz etmesi, temelinde kozmik yada dinsel öğelerin bulunduğu belli bir anlayıştan ve inançtan beslendiğini göstermektedir. Bu yüzden belli bir amaca da hizmet ediyor

olması lazım gelir. Roux'un ifadesiyle bu amaç kozmiktir ve Türk cenaze törenlerinde gerçekleştirilen bu eylemlerde ceset merkez noktası olmaz. O halde ceset değil adı belirtilmeyen ve yeryüzünden göğe doğru yükselen bir sütun merkez noktası olmalıdır. Cesedin çevresinde at ile dönmek geleneği ölüyü belli bir kozmik hareketin içine çekmeğe çalışmaktadır. (Roux, 2005: 69). Bize göre Roux'un bahsettiği fakat isimlendiremediği göğe doğru yükselen bu sütun çadırıdır. Türk kültür tarihinde farklı dönemlerde süreklilik kazanan bu uygulamaların hepsinde çadır ortak unsurdur. Çadırın evrenin bir tür mikrokozmosu olması, (Ünver ve Günay, 2003: 109) ayrıca Şamanist uygulamalar içinde Şaman'ın gökyüzüne yaptığı yolculuklarda çadır direğini, gökyüzüne ulaşan bir sütun gibi düşündüğü çeşitli kaynaklarda zikredilmektedir. (Eliade, 2003: 16). Türklerin, Kurgan'larının, çadırlarının devamı niteliğinde olması ve ölüm hakkındaki tasavvurları bu düşüncemizi destekler görünmektedir. Zira eski Türklerde ölüm halinde ruhun hemen yaşadığı çevreyi terk etmediği belli bir süre dolaştığına dair bir inanış mevcuttu. Bu inanış cenaze töreni ve defin işlemi arasındaki geçen sürenin dinsel nedenlerinden de biriydi. Cenaze çadırı çevresinde yapılan at koşuları da ruhun yapacağı yolculuğa kozmik bir destek sağlamak amaçlı olması düşünülebilir.

c. Ölülere Atlarıyla Defnetme, Sırıklara At Geçirme ve At Kurban Etme Geleneği

Bilindiği üzere Türkler, Bozkır Kültürü denilen bir kültürün hakiki temsilcileriydi. Bu kültür maddi anlamda temelinde hayvan ve özellikle at yetiştiriciliğine ve göçebelik esasına dayanmaktaydı. At onlar için hem geçimlerini sağladıkları iktisadi bir varlık, hem savaşlarda kullandıkları vazgeçilmez bir araçtı. Türklerin ömürlerinin önemli bir kısmı at üzerinde geçirdi. Bu nedenle at, Türk destan, mitoloji ve kültürünün de ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Bunun doğal bir sonucu olarak ölümle ilgili uygulamalarda da kendisine yer bulabilmişti. Bu nedenle at'ın sahibiyle birlikte gömülmesi Türk kültüründe sık karşılaşılan bir durumdur. Atları, binicileriyle birlikte gömmek geleneği Altaylarda uzunca yıllar devam etmiş bir gelenektir. Bu gelenek 19. yüzyılın sonlarına kadar da Kazak ve Kırgızlarda devam etmiş ve hiç şüphesiz İslamın tesiriyle bir takım değişimler olmuştur. (Rudenko, 1970: 284). Jozsef Deer, cenaze ve defin törenlerinde at kurban etme adedinin kaynağı olarak at'ın, bozkır coğrafyasında yaşayan insanların ruhi haletinde oynadığı mühim rolü görür. Bunun sonucu olarak at yalnız hayatında değil, ölümünde de ona refakatçi olmaktadır. (Deer, 1954: 174). Zira Türkler, ikinci bir hayatın var olduğuna inanmışlar ve bu ikinci hayatın, dünya hayatına benzediğini düşünmüşlerdi. Bu nedenle yaşamları boyunca çok faydalarını gördüğü ve hayatının önemli bir bölümünü üzerlerinde geçirdikleri at'ları olmadan bir ikinci hayat tasavvur edememişlerdi.

At'ın cenaze ve defin törenlerinde kurban edilmesinin birden fazla amaca hizmet ettiği düşünülmektedir. Özellikle ölen kişinin ikinci hayatında kullanması için bu kurbanlar gerçekleştiriliyordu fakat bunun yanında ölen insan ruhunun teskin edilmesi maksadıyla yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu da uygulamada "ölü aşısı"

verilmesi geleneğinde kendisini göstermektedir. Ölümünden hemen sonra yani cenaze töreninde at kurban etme adetinin yanında, sonraki günlerde gerçekleştirilen defin gününde yada belli bir süre sonra at kurban etme geleneğinin tekrarlandığı bilinmektedir. Bozkır topluluklarından olan İskitlerde at kurban etme adeti farklı yöntemlerle ve zamanlarda uygulanmaktaydı. İskit toplumundan bahseden Herodotos, Kralın cenaze töreninde mezarın içinde boş kalan yerlere Kralın atlarının boğulup konduğunu belirtir. (Herodotos, 2006: 323). Yine Herodotos, İskitlerde Kral gömüldükten sonra geçen bir yılın sonunda, en güzel atlarından elli tanesinin boğulup, bağlarının çıkartıldığını, içlerinin temizlenerek saman doldurulduğunu ve dikildiğini nakleder. (Herodotos, 2006: 323).

Hun topluluklarında mezara at kurban etme adetinin var olduğu ayrıca bu hayvanların kafatasını sırtına geçirip dikme adetinin mevcut olduğunu bilmekteyiz. (Eberhard, 1996: 94). Gök-Türklerde de cenaze günü ve defin günü tekrarlanan at kurban etme adeti mevcuttu. (Eberhard, 1996: 86). Gök Türk'lerde ; " içlerinden biri ölünce, ölenin çocukları, çocuklarının çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve atı kesip kurban olarak çadırın önüne koyuyorlardı. Defin törenlerinde ise tıpkı ölüm günü yapılan törenlerde olduğu gibi kurban kestikleri bütün koyun ve atların kafalarını taşlardan yapılmış direğin tepesine asıyorlardı." (Tsay, 2006: 22-23).

Mezar çevresine at derisi veya kafası asmak etmek adeti Orta Asya'da uzun dönem devam etmişti. Zira 13. yy.da Moğolistanı ziyaret eden Rubruk'un seyahatinden biraz önce ölen bir Kıpçağın mezarı çevresinin dört cihetinde sııklar konulmuş ve bunlara, her cihete dörder olmak üzere, on altı tane at derisi asılmış bulunuyordu. (Barthold, 1947: 517-518). Mezara at kurban etmek uygulamasının en önemli amacını İbn Fazlandan açık biçimde öğrenmekteyiz. Onun naklettiğine göre Oğuzlarda ölünün ardından "Bazen hayvanları kurban etmeyi bir iki gün geciktirirler. Bunun üzerine aralarındaki büyüklerden bir ihtiyar (Şaman) onları, kurbanları çabuk öldürmeğe teşvik eder. " Ölüyü rüyamda gördüm. Bana " Görüyorsun, arkadaşlarım beni geçtiler. Onları takip etmekten ayaklarımın altı yara oldu. Onlara yetişemiyorum. İşte tek başına kaldım dedi " der. Bunun üzerine ölünün hayvanlarına varıp bir miktarını öldürürler ve kabrinin yanına asarlar. Bir veya iki gün geçtikten sonra ihtiyar tekrar onlara gelir " Falanı (ölüyü) rüyamda gördüm. Bana " Aileme ve arkadaşlarıma haber ver. Beni geçenlere yetiştim. Yorgunluğum geçti dedi " der. (İbn Fazlan, 1995: 40-41).

Mezara at kurban etmek adeti uzun yıllar Türk kültürü içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bu geleneğin farklı bir biçimde tatbikini Selçuklu tarihinde görmekteyiz. Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhusrev öldükten sonra oğlu İzzeddin Keykavus, babasının türbesine nöbette bulundurulması için bir yedek at tayin etmiştir. Merçile göre; "Herhalde Sultan, babasının cennet yolculuğunu bu hayvan ile yapmasını diliyordu. Fakat İslam dininin etkisiyle at kurban edilmemiş fakat orada bulundurulmuştu." (Merçil, 1981: 659-660).

d. Ölü Aşı Verilmesi Geleneği

Türklerde cenaze ve defin törenlerinde gördüğümüz uygulamalardan bir diğeri, ölü aşı olarak adlandırdığımız, Kaşgarlı'nın tarifiyle "yuğ basan", denilen ve ölü gömüldükten sonra yenen yemekti. (Kaşgarlı Mahmud 2006, c. I: 398). Kaşgarlı bu geleneği "yog" olarak da nakletmiş ve "ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi gün sonra verilen yemek" olarak tarif etmiştir. (Kaşgarlı Mahmud, 2006, c. III: 143). Anlaşılan bu uygulamanın amacı ölmüş insanın ruhunu teskin etmek ve mesela ölen kişi bir kabile reisi veya kahin gibi kudretli biri ise böyle bir insanın ahirette de müessir olmağa devam eden gücünden faydalanmak istenmesiydi. (Schimmel 1955: 12). Ölü aşı geleneği Türk tarihi boyunca devam eden bir gelenektir. Bu geleneğin ilk izlerini İskitlerde görmekteyiz. 2.Yüzyılda Yunanlı Filozof Lukianos Samosatos'un bir dialoğunda İskitlerin Yoğ aşı adeti bahis konusu edilmektedir. Bu dialoğda İskit'li Toksaris ölülerin tevccühünü kazanmağa çalıştıkları için bu geleneği sürdürdüklerini belirtmektedir. (İnan, 2006: 190-191).

Herodotos da, İskit geleneğinde " yemeklerin hepsinden bir parça ayırıp, ölünün önüne konduğunu " nakletmektedir. (Herodotos, 2006: 324). İskitlerde ölüm günü ile defin günü arasında 40 günlük bir zamanın geçtiğini kaynaklar bildirmektedir. Bu süre zarfında ölümler arabalarla gezdirilir bu arada kafilenin yanlarına geldiğini görenler de yemek vermektedirler. Daha sonra defin gerçekleşmektedir. (Durmuş, 2007: 118). İskitlerde defin merasimi sırasında da yemek verildiği anlaşılmaktadır. Defin günü yapılan merasim bütün halkın katılımıyla yapılır, ölü için verilen yemeğe mevtanın mensup olduğu boyun bütün üyeleri katılırdı. (Grakov, 2006: 74).

Türk kültürünün etkisiyle Moğollarda da aynı adetin mevcudiyetini bilmekteyiz. Cüveyni'nin naklettiğine göre Cengiz Han'ın ölümünden sonrada bu adet uygulanmış ve Cengiz Han'ın ruhu için yemek yapıp dağıtılmıştı. (Cüveyni, 1999: 186). Yine Cengiz Han için mezarına üç gün yiyecek gönderildiği, onun için üç ay ağıt yapıldığı ve üç yıl boyunca her gün kurban kesildiği bilinmektedir. (Barthold 1947: 530). Benzer biçimde üç rakamı ve ölü aşı geleneği arasındaki irtibat İslamiyetten sonra da devam etmiştir. Dede Korkut Hikayelerinde; " Benim anam üç ay baksın gelmezsem öldüğümü bilsin aygır atımı boğazlayıp aşımı versin " denmektedir. (Gökyay, 1973: 68). Yine hikayelerde Salur Kazan' düşmanlarını tehdit ederken " ölülerine aş verdüğün vakit ellerinden aluram " demiştir. (Gökyay, 1973: 135). İslamiyet öncesi Türk din ve düşünce hayatında ölen insanın ardından onun ruhunu teskin etmek amacıyla uygulanan yemek verme geleneği, İslamiyetin kabulünden sonra form değiştirmiş, maksadı ve yöntemi değişmiş gözükse de bugün Anadolu'da hala yaşayan bir gelenektir.

e. Balbal Dikme Geleneği

Türk kültüründe "balbal" dikmek geleneği oldukça yaygın bir uygulamadır. Esas itibarıyla ölen kişinin mezarının çevresine taş heykeller dikmek geleneği olarak

tarif edilebilir. Türklerde gördüğümüz mezarlar üzerine heykeller dikmek ananesi Çin'de de vardı. Fakat aralarında mahiyet itibariyle büyük farklar bulunmaktaydı. Çin'de mezarlara insan heykellerinden başka, hayvanların ve efsanevi mahlukların da figürleri dikilirdi. (Ögel, 2003: 168). Türkler ise sadece insan suretinde heykeller dikmekteydi ve Çin kültürünün yansıttığından farklı bir amaca hizmet için dikiliyorlardı. Spuler; bu heykellerin öldürülmüş düşmanlara ait olduğunu; çünkü öldürülen düşman kuvvetlerinin öldürülme yaşamağa devam ettiğine dair bir inanışın bu geleneğin başlamasında etkili olabileceğini belirtir.(Spuler 1976: 660). Barthold ise esas itibariyle bu görüşe katılmakta fakat zamanla uygulamanın genişleyerek başka maksatlarla da gerçekleşmiş olabileceğine dikkat çekmektedir. (Barthold, 1947: 516).

Bu konuda başvurduğumuz Çin kaynakları Türklerde var olan "balbal" dikme eyleminin niteliğini belirtmekte fakat asıl amacını nakletmemektedirler. Çin kaynaklarının bildirdiğine göre; Gök-Türkler, gömme işi bitince, üst üste dizdikleri taşlardan bir "hatıra direği" yapıyorlardı. Taşların miktarı, öldürdüğü insanların sayısı kadar oluyordu. (Tsay, 2006: 22-23). Orhun kitabelerinde geçen; "Babam kağan için ilkin Baz Kağanı balbal olarak dikmiş" (Ergin, 2006: 13-15) ifadelerinden anladığımıza göre; Kutluk kağan öldüğü zaman ilk "balbal" olarak Baz kağanı dikildiğine göre, Baz kavminin kağanını bizzat öldürmüş olmalıdır. (Kurat, 1952: 35). Kapağan kağan öldüğünde de kabri üzerine "balbal" olarak, vaktiyle bizzat kendi eliyle öldürdüğü Kırgız kağanının (heykeli) dikildi. (Kurat, 1952: 39. Bu balbalların öldürülmüş düşmanları temsil ettiği açıktır fakat bu geleneğin uygulanmasındaki esas amaç ölümden sonra öldürülenin öldürülme hizmet edeceğine dair olan inanıştır. Nitekim 10. yy.da İbn Fazlan'ın nakillerinden bu inancı açık olarak görebiliyoruz. Onun naklettiğine göre; Oğuzlarda; " Eğer ölen kimse sağlığında insan öldürmüş kahraman biriye öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler." Bunlar onun hizmetçisidir. Cennette ona hizmet edecekler " inanışı mevcuttu. (İbn Fazlan, 1995: 40).

Sonuç

Türkler ölümün görünen yüzü yanında, yani bedenin işlevini yitirmesi gerçeği dışında, ruhun ebedi olduğu düşünmekteydiler. Esasında ve temelinde bu anlayışın bulunması cenaze ve defin törenlerinde uygulanan geleneklerin amacını ortaya koymaktadır. Türk dini tarihi içerisinde yer alan Atalar Kültü inancının da kaynağı bu düşüncedir. Esas itibariyle bu inancın amacı; Bedeni yok olmuş fakat ruhları ebedi olarak yaşayan güçlü insanları memnun etmek ve onların faydalarını kendileri namına sağlamağa çalışmaktır. Cenaze törenlerinde insanların, ölen kişinin ardından yüksek sesle ağlamaları, kendilerini bıçakla yaralamak gibi uygulamalar da yine bu amaca hizmet etmeğe yönelik faaliyetlerdir. Bu ruhun ölüm karşısındaki hoşnutsuzluğunu gidermek ve onu teskin etmek düşüncesi ölü aşı geleneğinin de kaynağıdır.

Cenaze ve defin işlemlerinde uygulanan gelenekler sadece dinsel bir anlayışın sonucu değildi. Burada bir toplumun bütün bir hayatı anlama ve yaşama yön verme çabasının etkilerini görmekteyiz. Kişi öldüğünde içinde yaşadığı çadırın, merasimlerin

başlangıç noktası olması, çadırın Türk toplum hayatında oynadığı mühim rolle alakadar görünmektedir. Türkler ikinci hayatın da tıpkı bu dünya hayatı gibi çadır içerisinde geçegine dair bir inanca sahip idiler. Cenaze çadırı önüne gelen insanların ilk ritüelleri burada gerçekleştirmeleri ve çadır çevresinde at koşuları yapılması dini, geleneksel anlamlar ifade ettiği gibi kozmik manalarda ifade etmekteydi. Gerek cenaze gerekse defin işlemleri sonrasında yapılan bu at koşuları muhtemelen ölen ruhu kozmik bir hareketin içine çekmek ve göğe yükselmesine yardım etmeği amaçlamaktaydı.

Ruhun bulunduğu yeri terketmesi ve ikinci hayata başlamasına kadar belli bir sürenin geçmesi gerekli görülmekteydi. Bu konuda Çin kaynakları mevsimsel işaretlere vurgu yapsa da en az 40 günlük bir sürenin geçmesinin beklenmesi muhtemel gözükmektedir. Bu sürenin uzunluğu mumyalama adeti gibi başka uygulamaların da kaynağı olmaktadır. Kısaca cenaze ve defin törenlerinde uygulanan ritüellerin başlıca amacı ölen insanın ruhunu teskin etmek onun hoşnutluğunu kazanmakla, ona ikinci hayatta lüzüm duyacağı araç ve gereçleri sağlama esasına dayanmaktaydı. İkinci bir hayatın var olduğuna dair inanıştan kaynaklanan bu düşünce mezarlara at kurban etme, sıriklara at geçirme, uygulamasının da gerekçesiydi. Ölen kişinin mezarına balballar dikme geleneği ise ölen kişinin sağlığında ne kadar kahraman olduğunu gösterdiği gibi öldürdüğü insanların yeni hayatında ona hizmet edeceği inancından kaynaklanmaktaydı. Bu düşünce ve gelenek ölenler için değil aslında yaşayanların hayatına yön vermeyi amaçlamaktaydı. Bu dünyada muzaffer ve başarılı olanlar ikinci hayatlarında bunun mükafatını alacaklardı.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali, Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- BARTHOLD, W. “ Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair ”, çev. Abdülkadir İnan, Belleten, Sayı 43, 1947: 515-539.
- BRION, Marcel, Tanrının Kırbaacı Attila, Çev. A.Göke Bozkurt, İstanbul: İlgı Yayınları: 2006.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, Tarih-i Cihan Güşa, çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- DEER, Jozsef, “İstep Kültürü”, çev. Şerif Baştav, AÜ. DTCF. Dergisi XII, 1-2, 1954: 159-176.
- DURMUŞ, ilhami, İskitler, İstanbul: Analiz Yayınları, 2007.
- EBERHARD, Wolfram, Çin'in Şimal Komşuları, çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara: Türk Tarık Kurumu Yayınları, 1996.

- ELİADE, Mircea, Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- ERGİN, Muharrem, Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 37. Baskı, 2006.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Korkutun Kitabı, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.
- GRAKOV, B.N, İskitler, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- İBN FAZLAN, Seyahatname, Çev: Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınları, 1995.
- HAUSSİG, Hans Wilhelm, İpek Yolu Ve Orta Asya Kültür Tarihi, Çev. Müjdat Kayayerli, Kayseri: Geçit Yayınları, 1997.
- HERODOTOS, Tarih, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: T.İş Bankası.Yayınları, 3.Baskı, 2006.
- İNAN, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: TürkTarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, 2006.
- JEN TANG, Chang, T'ang Devrindeki (618-745) Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler, Taipei: 1968.
- KAŞGARLI Mahmud, Divanü Lugat-İt-Türk, Cilt I, II, III, IV. Çev: Besim Atalay, Ankara: Türk Dil KurumuYayınları, 2006.
- KURAT, Akdes Nimet, "Göktürk Kağanlığı", DTCF.Cilt X.Sayı1-2., 1952: 13-53
- LİÜ HSÜ, Chiu, T'ang Shu" Eski Tang Tarihi", Haz. İsenbike Toğan-Gülнар Kara – Cahide Baysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- MERÇİL, Erdoğan, "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti", 9.TTKong. 1981: 657 – 665.
- ÖGEL, Bahaeddin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, 2003.
- ROUX, Jean Paul, Türklerin Ve Moğolların Eski Dini, Çev.Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- ROUX, Jean Paul, Orta Asya 'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Çev.Aykut Kazancıgil - Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- RUDENKO, Sergei, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horse, Berkeley: California Press, 1970.
- SCHİMMEL, Annamarie, Dinler Tarihine Giriş, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955.
- SPULER, Bertold, "Gök-Türklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülâhazalar", VIII. TTKong. 1976: 659-664.
- TSAI, Liu Mau, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Çev. Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.

ÜNVER Günay – GÜNGÖR H., Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi,
İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.